

УДК 336.71 (477)

Краснова І. В.

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

ІНСТИТУЦІЙНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА СТРУКТУРА БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ

Статтю присвячено дослідженню інституційних складових банківського сектору України. Представлено структурування банків на основі аналізу кількісних показників, отримані однорідні групи, інтерпретацію отриманих результатів. Виявлено взаємозв'язки між функціональними характеристиками банківського сектору та характером його структурних трансформацій. Розкрито проблемні аспекти розвитку сегменту державних банків.

Ключові слова: системний центр, напівпериферія, периферія, державні банки, концентрація, конкуренція.

Постановка проблеми. Згідно з висловом австрійського економіста Й. Шумпетера, фінансовий посередник (комерційний банк) – це рушійна сила інституціональних змін у фінансовій структурі економіки [1]. Саме це твердження і викликає потребу в дослідженнях інституціонального розвитку і вдосконаленні вітчизняного банківського ринку. Банківська система є складовою і дуже важливою частиною економіки країни, вона органічно включена не тільки у фінансовий, а й у виробничий цикли.

Світова криза показала вразливість фінансово-банківської системи, її чутливість до негативних зовнішніх впливів, що викликало необхідність переосмислення її ролі та місця в економіці в умовах глобалізації, у тому числі інституційної модернізації. Останні інституційні перетворення у світовій та українській банківських системах, підвищена увага до даних перетворень із боку наукової та банківської спільнот свідчать про важливість питань інституційного розвитку банківської системи.

Сучасна інституційна структура української банківської системи не відповідає потребам модернізації економіки і розширеному відтворенню. Вітчизняний банківський ринок завжди був фрагментований та сегментований, хоча практично всі банки здійснюють повний перелік операцій. Спостерігається стійка спеціалізація банків із формальним статусом універсальних та однотипність реакцій близьких за структурою банків на негативні зовнішні чинники, що викликає необхідність пошуку оптимальної моделі її розвитку та модернізації інституціонально-функціональної структури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні засади дослідження інституційних змін сформульовані у фундаментальних дослідженнях зарубіжних учених, серед яких В. Бансал, С. Баттілоссі, І. Балабанов, В. Викулов, Дж. Маршал, Ф. Мишкін, Дж.К. Ван Хорн, та ін. Проблемні питання розвитку вітчизняної банківської системи відносно викликів сучасного глобалізованого фінансового середовища, подолання внутрішніх загроз і реалізації можливостей досліджують українські вчені, такі як: З. Васильченко, Т. Васильєва, А. Гальчинський, В. Геєць, О. Заруцька, В. Корнеєв, А. Кузнецова, С. Козьменко, М. Крупка, В. Міщенко, С. Науменкова, Ю. Прозоров, Л. Примостка, М. Савлук та ін. Водночас низка питань оптимальної інституційної структури вітчизняного банківського сектору все ще потребує подальшого дослідження.

Мета статті полягає у дослідженні ринку банківських інституційних угруповань, виокремлених за функціональними характеристиками, сегментації об'єкта дослідження на однорідні групи та визначенні їхніх місця та напрямів розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз структурних інституційно-функціональних параметрів вітчизняної банківської системи засвідчив, що кількість банків у вітчизняному банківському секторі є зовнішньою, що призводить до розпорошення капіталу, збільшує загальні операційні витрати, знижує прибутковість та фінансову стійкість банків, що негативно впливає на їхню рентабельність банків і в підсумку знижує конкурентоспроможність. Вітчизняна банківська система характеризується високою концентрацією капіталу в I та II групах банків (за класифікацією за активами НБУ), яка протягом останніх років суттєво зростає (рис. 1).

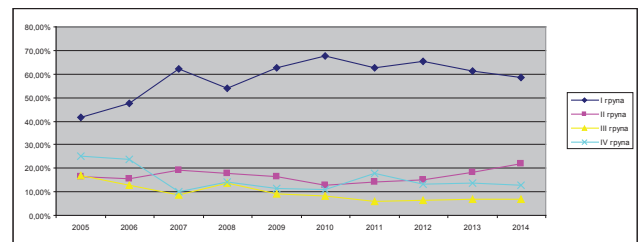

Рис. 1. Концентрація капіталу за групами банків

Джерело: розраховано автором на основі [2]

Показники концентрації свідчать про низьку концентрацію вітчизняного банківського ринку, яка практично не змінювалася протягом 2004–2013 рр., що дозволяє припустити олігополію в банківському секторі України. У 2014 р. збільшення показників концентрації відбулось лише за рахунок кількісних змін. За цих умов доцільно та необхідно стимулювати процеси концентрації банківського капіталу шляхом посилення впливу системно важливих банків та скорочення кількості малих банків. Це, своєю чергою, дозволить підвищити капіталізацію банківської системи та сприятиме створенню передумов для зростання обсягів кредитування економіки.

Починаючи з 2013 р. вітчизняна банківська система увійшла у фазу біфуркації з тенденцією локалізації та формування системного центру, здатного генерувати стабільний розвиток та підвищувати рівень конкурентоспроможності банків.

Коефіцієнт проникнення банківських продуктів, що вимірюється величиною банківських активів на душу населення, в Україні є низьким – у 2013 р. він становив 3,09 тис. євро, що на 0,72 тис. більше, ніж у 2010 р., і на 1,29 тис. більше, ніж у 2014 р. У країнах Західної Європи даний показник становить 150–600 тис. євро, а в країнах Східної Європи та в країнах, що розвиваються, – 10–30 тис. євро.

Аналітичне дослідження побудуємо на світ-системному аналізі (world-systems analysis, CSA),

орієнтованому на історичну ретроспективу, аналіз циклів, тенденцій і довгострокових структурних характеристик. Світ-системний аналіз досліджує процеси функціонального розвитку і зміни всієї системи в цілому. Аналітична оцінка та узагальнення показників концентрації банківського ринку дозволяють виокремити відповідні інституційно-структурні угруповання, які сформувалися у вітчизняній банківській системі на етапі посткризової трансформації: системний центр, напівпериферія, периферія. Згідно із світ-системним підходом, «системний центр» – це сукупність «вільних банків», що домінують над іншими і не домінуються іншими; «напівпериферія» – це сукупність банків, над якими домінують, але в той же час вони самі домінують над іншими; «периферія» – це сукупність банків, над якими домінують.

Системний центр домінує та визначає тенденції розвитку банківської системи України. Він включає 6,5% банків України від загальної кількості, на які припадає більше 66% активів банківської системи (рис. 2).

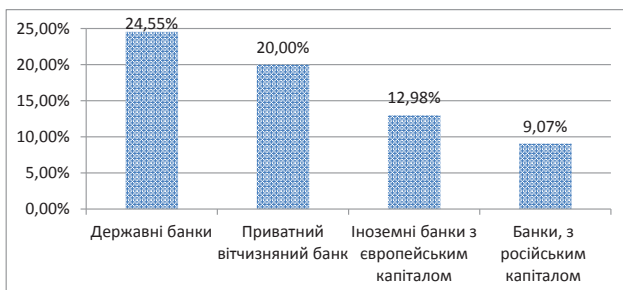

Рис. 2. Частка інституційних угруповань в активах банківської системи України станом на 01.10.2015 р.

Джерело: розраховано автором на основі [2]

Структурно системний центр представлений чотирма групами, а саме: 1) приватний вітчизняний банк (ПАТ «КБ «ПриватБанк»), що надає ексклюзивні послуги; 2) державні банки (ПАТ «Ощадбанк», ПАТ «Укресімбанк»); 3) банками з російським капіталом (ці групи фактично є системно важливими банками, ідентифікованими за методикою НБУ [3]); 4) група банків з європейським капіталом, які в умовах структурних змін хоча і зменшують концентрацію іноземного банківського капіталу, проте залишаються важливими учасниками ринку. Більша частина активів належить приватному вітчизняному банку, який позиціонується як національний чемпіон, та державним банкам. Ці інституційні угруповання формують ядро вітчизняного банківського сектору. На них орієнтуються вкладники, від них очікують відновлення кредитування, вони акумулюють та перерозподіляють левову частку грошових потоків.

Світовий досвід показує, що майже всі країни в сучасних глобальних умовах прагнуть до формування та укрупнення «національних банківських чемпіонів». Різниця полягає в тому, на які банки спирається держава. Росія та Китай – на державні банки, європейські та американські країни – на приватні. Американські – за рахунок історично сформованих банківських холдингів, Європа – за рахунок стимулювання процесів злиття та поглинання у посткризових період. Особливістю складу лідерів вітчизняного банківського сектору є суттєве підвищення ролі державних банків – «Ощад-

банку» та «Укресімбанку», які активно просувають свої позиції на ринку за підтримки держави. Розвиток сектору державних банків обумовлений існуванням завдань, не властивих універсальним комерційним банкам та спрямованих на виконання певних функцій держави (кредитна підтримка соціально значимих, але часто економічно не вигідних галузей економіки чи окремих верств населення) [4].

У світі досить мало випадків, де є 100-відсоткова власність держбанків, де вони у значній мірі присутні на ринку і де це успішно. Держава повинна мати досить обмежену функцію в економіці. Дискусія щодо того, яку роль та місце державні банки займають і повинні займати в банківській системі України, точиться вже давно. Проте останнім часом, ця тема стала більш актуальною у зв'язку з тим, що НБУ представив стратегію розвитку державних банків до 2025 р.

Підтримка державних банків постійно потребує використання фіскальних зобов'язань України. За останні вісім років на докапіталізацію державних банків випущено 70 млрд. грн. державного боргу у формі ОВДП, не враховуючи щорічних видатків на обслуговування цього боргу.

Загальновідомим є той факт, що присутність держави у фінансовому секторі країни шляхом створення державних банків обумовлена існуванням рядом завдань, не властивих універсальним комерційним банкам та спрямованих на виконання певних функцій держави (кредитна підтримка визначених галузей економіки чи окремих верств населення). Це зумовлено, по-перше, особливістю державних банків, діяльність яких спрямована на виконання соціально значимих, але часто економічно не вигідних банківських операцій; по-друге, тим, що державні банки зазвичай виступають інструментом реалізації інтересів певних політичних сил країни переважно популістського характеру та, як наслідок, прийняття неефективних управлінських рішень, що є характерним для країн із перехідною економікою та країн, що розвиваються [4].

Для трансформації державних банків першочергово необхідно визначити їхнє цільове призначення для української економіки. Державні банки мають зосередитися на тих нішах, де в них є досягнення та операційні переваги порівняно з іншими банківськими установами на фінансовому ринку.

Сучасний шлях розвитку державних банків – це оборонна стратегія, орієнтована на те, щоб забезпечити виживання на ринку. При подальшому її дотриманні інерційність великомасштабного функціонування вже не створюватиме для державних банків значного економічного ефекту, а розрив між ними та комерційними банками буде зберігатись або навіть зростати. Тому, на нашу думку, необхідно зосередити увагу на виборі бізнес-моделей (універсальний банк із пріоритетними напрямками чи спеціалізований банк).

У проєкті Стратегії розвитку державних банків передбачено, що подальший їхній розвиток буде сфокусовано на двох основних напрямках перетворень, які передбачають значні зміни у всіх сферах діяльності банків:

- максимальна орієнтація на цільові клієнтські сегменти, задоволення повного обсягу потреб у фінансових послугах своїх клієнтів, тим самим максимізуючи свої доходи;

- реформування операційних моделей та проведення «індустріалізації» систем та процесів

для підвищення ступеня керованості та масштабованості, зниження витрат, поліпшення якості обслуговування клієнтів, що також дозволить банкам більш ефективно управляти кредитними та іншими видами ризиків [5].

Не менш важливим є завдання реформувати структуру корпоративного менеджменту державних банків, зробити їх більш прозорими та за єдиними правилами. І досягти цього можна виключно у випадку запровадження якісного корпоративного управління. Тобто це повна деполітизація управління держбанками.

Уважаємо, що оптимальна сукупна частка державних банків має становити 25% від загальних активів та капіталу для забезпечення економічної конкуренції. Форма власності не має бути проблемою. Проблеми виникають, коли є нерівні умови конкуренції. Тому наразі важливо їх не допустити і в той же час усунути вже наявні диспропорції. Для забезпечення рівних умов конкуренції необхідно, щоб держава дотримувалась наступних положень: не дозволяти реклами статусу державного банку; установлення однакових умов рефінансування з іншими банками; єдиний контроль та однакові вимоги щодо дотримання економічних нормативів та виконання програм фінансового оздоровлення; заборонити примусове переведення рахунків державних установ до державних банків; розробити план виведення з ринку банку у випадку його неієздатності.

Як держава в особі фахівців Національного банку, так і світова спільнота опікуються проблемами ефективності функціонування державного сектору банківської системи України та здійснюють певні практичні кроки в напрямку оптимізації роботи державних банків. Розглядаються пропозиції щодо часткової комерціалізації українських державних банків, які передбачають купівлю до 50% їхнього капіталу за рахунок іноземних інвесторів. Гіпотетичне входження в капітал державних банків зовнішніх інвесторів може забезпечити додаткове надходження до бюджету від 15 (якщо мова йде про 50% балансового капіталу) до 39 млрд. грн. (якщо угода передбачатиме купівлю 50% статутного капіталу). Проте рішення про продаж частки держави в банківському капіталі повинно бути максимально зваженим, прозорим і враховувати всі позитивні та негативні стратегічні наслідки такої операції.

Одночасно із зміною бізнес-моделей та бізнес-стратегій розвитку банків у світі посилюються вимоги щодо регулювання соціально значущої конкуренції та забезпечення рівних прав доступу для різних типів банків до фінансового ринку.

До напівпериферії належить 23% вітчизняних банків, котрі спрямували більшу частину активів у кредитування малого та середнього бізнесу та споживче кредитування і тривалий час перебувають під високими ризиками відповідного структурного дисбалансу.

До периферії відносяться банки, які діють на обмеженій території та обслуговують певне коло осіб – кептивні банки. Термін «кептивний банк» у науковій літературі використовується у широкому значенні – як дочірній банк великої промислової або фінансової корпорації, оскільки обслуговуванням бізнесу акціонерів займаються не лише малі банки. Виходячи із особливостей вітчизняного ринку використання поняття «кептивний банк» поширюється на специфічні групи малих банків, зосереджених на обслуговуванні акціонерів та пов'язаних із ними формальних чи неформальних

груп. Якщо брати до уваги структурно-функціональні характеристики, то такі банки проявляють особливий опосередкований тип реакції на ринкові ризики. З одного боку, завдяки обмеженому колу клієнтів їхня чутливість до системних потрясінь є заниженою, а з другого – банки відразу реагують на погіршення фінансового стану акціонерів [6, с. 29]. Це ті банки, які видають кредити тільки компаніям, пов'язаним із власником банку, або компаніям, які залежать від власника банку. Деякі з цих банків активно залучають депозити від населення і майже всі гроші направляють на видачу кредитів. При цьому ставки вони пропонують за депозитами високі. Як правило, дохід такі власники в банках не тримають, а якщо й залишають гроші, то тільки для покриття поточних витрат.

Частка кептивних банків становить 72,6% від загальної кількості банків, в яких зосереджено близько 10% активів усієї банківської системи. Банки напівпериферійні та периферійні є більш результативними за географічною концентрацією через наближеність та обізнаність потреб своїх клієнтів у банківських послугах, мають ефективну систему взаємодії з ними.

На думку експертів, ці більше ніж 100 переважно малих та кептивних банків, що виконують обмежене коло специфічних функцій і практично не впливають на головні системні процеси, які протікають у банківській системі України та не генерують впливових системних ризиків, є периферійними [7, с. 79–86].

Вітчизняний банківський ринок завжди був достатньо сегментованим, хоча практично всі банки здійснюють повний перелік операцій. Спостерігається значна концентрація ринку, стійка спеціалізація банків із формальним статусом універсальних та однотипність реакцій близьких за структурою банків на негативні зовнішні чинники. Спеціалізація виражається у структурно-функціональних характеристиках банків, які можна оцінити за фактичним розподілом активів і пасивів та складових банківських доходів і витрат у балансі кожного банку.

Уважаємо, що сучасна вітчизняна політика посилення концентрації банківського капіталу орієнтована насамперед на великі банки, які не здатні сформувати максимально наближену до середніх та дрібних клієнтів гнучку та ефективну систему взаємодії з ними, та не є ефективною. Банківські установи меншого розміру в змозі вирішити ці завдання завдяки розумінню місцевих особливостей. На нашу думку, посиленню процесів географічної концентрації банківського капіталу сприятиме створення місцевих (кооперативних) банків із метою пільгового кредитування та надання послуг на вигідніших, ніж у комерційних банках, умовах.

У цьому зв'язку оптимальною є структура ринку, у рамках якої:

- 1) співіснують приватні, державні та іноземні банки;
- 2) великі, середні та дрібні банки;
- 3) кожна з інституціонально-структурних банківських груп реалізує завдання в тій сфері, де має конкурентні переваги;
- 4) у рамках кожної з груп зберігається конкурентне середовище, зберігаються і можливості переходу кредитної організації з однієї групи в іншу.

Укрупнення банків за рахунок зменшення їхньої кількості є природним процесом, що дозволяє банківському сектору реалізовувати економію на масштабі, мінімізувати ризики, витрати на

інвестування та розміщення активів. Більшість стійких систем, до яких відноситься і банківська система, підпорядковується закону спадної віддачі активів, який можна сформулювати так: у стійких банківських системах без обмежень на частку 20% банків має припадати 80% активів усього банківського сектора. Із цього закону випливає, що ринок банківських послуг буде стійким лише в тому випадку, якщо на ньому домінує олігополія.

На практиці систем без обмежень не буває. Так, обмеженнями «знизу» для банківських активів є постійні витрати і визначений Базельською угодою мінімальний розмір статутного капіталу. Обмеженням «зверху» – антимонопольне законодавство, що обмежує частку домінуючого банку на ринку банківських послуг. В обмежених системах сувора пропорція «80/20» не виконується, у той же час коефіцієнт концентрації нечасто опускається нижче значення $ks = 0,6$. Максимальна і мінімальна кількість банків залежить виключно від частки активів першого по рангу банку в сукупних активах банківського сектора. Відповідно, структури банківських систем самоорганізуються таким чином, щоб забезпечити стійкість домінуючого положення першого по рангу банку [8, с. 105].

На основі аналізу рангового розподілу активів та капіталу зроблено висновок, що оптимальна кількість банків у вітчизняній банківській системі знаходиться в межах від 37 до 112 банків. Нинішній стан Паретто-розподілу банківського капіталу в Україні визначає можливості скорочення кількості банків із метою стимулювання ринкової конкуренції та підвищення операційної ефективності банківської системи України за рахунок: по-перше, стимулювання угод злиття та поглинання, при цьому доцільним є дослідження можливостей участі в цих угодах середніх та малих банків; по-друге, шляхом посилення регулювання на консолідованій основі з урахуванням ризиків; по-третє, розвиток синдикуваного кредитування та фондового ринку.

Вітчизняна банківська система потребує кардинальних інституційних змін. Одним із найважливіших кроків до цього є посилення законодавчих вимог НБУ до поступового збільшення мінімального розміру статутного капіталу банку як мінімум до 500 млн. грн. і до 1 млрд. грн. у майбутньому, що сприятиме підвищенню рівня капіталізації банків та, відповідно, зниженню ризиків для вкладників і збільшення довіри до банків із боку їхніх клієнтів. У липні 2014 р. було внесено зміни до Закону України «Про банки і банківську діяльність», що стосувались збільшення мінімального розміру статутного капіталу на момент державної реєстрації юридичної особи, що має намір здійснювати банківську діяльність, який не може бути меншим 500 млн. грн. [9].

В Україні існує значний потенціал щодо консолідації і консолідації банківської системи, а найбільш ймовірним і ефективним напрямом консолідації, на нашу думку, має стати злиття та

приєднання й формування на цій основі системно важливих банків, банківських корпорацій і холдингових груп.

Злиття навіть невеликих банків з якісними активами дасть змогу значно збільшити розмір спільних активів та депозитів, що підвищує ринкову вартість акцій новоствореного банку (банку- правонаступника). Злиття банків, особливо невеликих, вважається прогресивною тенденцією, якщо воно дає змогу стабілізувати фінансове становище багатьох із них, а саме: збільшити капітал банку (за рахунок концентрації капіталу зростає стійкість, стабільність та конкурентоспроможність банку); збільшити обсяг банківських послуг; забезпечити вигоду та інтереси акціонерів і кредиторів банку, скоротити апарат управління та адміністративні витрати; розширити мережу філій; забезпечити захист інтересів кредиторів та акціонерів; досягти зростання кількості клієнтів, відповідно, зростання депозитів; створити більший банк, який в змозі надавати кредити реальному сектору економіки (що особливо важливо для регіонів), тобто збільшити грошові потоки; зберегти кваліфікованих фахівців банківської справи; поліпшити якість кредитного портфеля (шляхом інвентаризації та диверсифікації кредитного портфеля).

Для української економіки злиття та поглинання в банківському секторі – це насамперед засіб нагромадження капіталів, збільшення частки на ринку, здійснення інвестицій. Як правило, після консолідації капіталу (злиття та поглинання) й утворення великих компаній приходять реальні інвестиції, відбуваються високотехнологічні зміни, здійснюються модернізація виробництва і реструктуризація реального сектора економіки. Саме в цьому полягає позитивний вплив процесів злиття та поглинання на розвиток банківського сектора та реальної економіки в цілому. Отже, можна стверджувати, що економіко-правові засади реорганізації та реструктуризації комерційних банків мають будуватися виходячи з пріоритетності інтересів суспільства і держави, застосування реорганізації як методу оздоровлення проблемних банків і банківської системи в цілому, підвищення стійкості та ефективності діяльності банків.

Висновки. Держава має сприяти формуванню суверенної банківської системи з декількома національними лідерами; розробити стратегію функціонального розвитку банківської системи та сприяти підвищенню ступеня її відповідності задачам соціально-економічного розвитку країни. Державні банки потребують насамперед зміну бізнес-моделі за умови збереження на ринку конкурентного середовища. Кількість банків завелика. Шляхом скорочення банків на ринку має стати розвиток процесів злиття та приєднання насамперед середніх та малих банків. Концентрація банківських капіталів, консолідація банків та їхня реорганізація спрямовані на підвищення рівня капіталізації, що є основою діяльності банку та запорукою інвестиційного потенціалу.

Список літератури:

1. Шумпетер Й. Теория экономического развития (Исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процентов и цикла конъюнктуры) / Й. Шумпетер. – М., 1982.
2. Офіційний сайт Національного банку України / Банківська статистика [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.
3. Постанова Правління НБУ «Про затвердження Положення про порядок визначення системно важливих банків» від 25.12.2014 р. № 863.
4. Dinc, I.S. Politicians and Banks: Political Influences on Government-Owned Banks in Emerging Markets // Journal of Financial Economics, 2005. – № 77. – P. 453–479.

5. Напрямки та принципи розвитку державних банків до 2025 року Стратегічні рекомендації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eimg.pravda.com/files/2/1/216feaf-c-----pdf>.
6. Васильєва Т. Розвиток структурно-функціонального підходу до аналізу фінансової стійкості в системі банківського нагляду / Т. Васильєва, О. Заруцька // Вісник НБУ – 2013. – № 10. – С. 28–35.
7. Прозоров Ю.В. Посткризова трансформація банківського капіталу в Україні: концентрація без централізації / Ю.В. Прозоров // Сучасні проблеми та механізми фінансового управління : матеріали Міжнародної науковопрактичної конференції (12–13 грудня 2013 р.). – Х. : ІНЖЕК, 2013. – 112 с.
8. Грачев Г.А. К прогнозированию оптимальной структуры российской банковской системы / Г.А. Грачев // Проблемы прогнозирования. – 2011. – № 5. – С. 103–109.
9. Про Національний банк України : Закон України від 20.05.1999 р. № 679-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/B_ZAKON/law_NBU.pdf.

Краснова И. В.

Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНО-ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ СТРУКТУРА БАНКОВСКОГО СЕКТОРА УКРАИНЫ

Резюме

Статья посвящена исследованию институциональных составляющих банковского сектора Украины. Представлены структурирование банков на основе анализа количественных показателей, полученные однородные группы, интерпретация полученных результатов. Выявлены взаимосвязи между функциональными характеристиками банковского сектора и характером его структурных трансформаций. Раскрыты проблемные аспекты развития сегмента государственных банков.

Ключевые слова: системный центр, полупериферия, периферия, государственные банки, концентрация, конкуренция.

Krasnova I. V.

Kyiv National Economic University

INSTITUTIONAL AND FUNCTIONAL STRUCTURE BANKING SECTOR OF UKRAINE

Summary

The article investigates the institutional components of the banking sector of Ukraine. Presented structuring banks based on the analysis of figures obtained are homogeneous groups presented an interpretation of the results. It's revealed the relationship between the functional characteristics of the banking sector and the nature of its business transformation reveals the problematic aspects of the segment of public banks.

Keywords: system centre, semi Peripherals state banks, concentration, competition.